

ФІЛОСОФСЬКІ, ІСТОРИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Андріюк В.В.

КОГНІТИВНІ ПАРАМЕТРИ, МЕЖІ ТА ФАКТОРИ ЮРИДИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

УДК 340.11; 340.116

Прогностичне дослідження правової реальності є необхідною умовою для правильного та ефективного правового регулювання суспільних відносин. Наукове осягнення юридичного прогнозування є новим важливим напрямком дослідження в юридичній науці. Відсутність практики прогностичного дослідження об'єктів державно-правової сфери дійсності та ряд інших причин, в тому числі й суб'єктивних, вплинули на зміст та обсяг теоретичних розробок в сфері юридичного прогнозування. Практична необхідність підвищення ефективності, надійності юридичного прогнозування зумовлюють науковий інтерес до визначення меж юридичного прогнозування та факторів, що на нього впливають, від яких прямо залежить достовірність, обґрунтованість, точність юридичного прогнозу, які в кінцевому результаті зумовлюють рівень науковості, надійності та ефективності юридичного прогнозування. А враховуючи той факт, що юридична прогностика покликана, в першу чергу, генерувати методологічний інструментарій прогностичного дослідження об'єктів державно-правової дійсності *актуалізується* необхідність дослідження цього питання.

Проте згадані методологічні питання юридичного прогнозування *не одержали належного теоретичного підґрунтя* ні в загальній теорії права і держави, ні в галузевих юридичних науках, за винятком окремих публікацій (переважно з проблем криміно-

логічного прогнозування), що й підводить до думки про *необхідність їх детальної розробки в юридичній науці*.

Основною метою даної статті є визначення меж юридичного прогнозування та факторів, що на нього впливають, від яких прямо залежить достовірність (істинність), обґрунтованість, точність юридичного прогнозу, а в кінцевому результаті й рівень науковості, надійності та ефективності юридичного прогнозування.

Для досягнення поставленої мети будуть проаналізовані основні методологічні вимоги та когнітивні параметри юридичного прогнозу, а також фактори, що впливають на рівень його достовірності, обґрунтованості, точності.

Як відомо, результатом юридичного прогнозування виступає висловлювання (чи їх сукупність) про перспективи, тенденції, можливі чи бажані стани досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності в майбутньому (юридичний прогноз). Варто зауважити, що юридичний прогноз характеризується єдністю змісту та форми. Зміст юридичного прогнозу складає інформація про майбутній стан досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності, а форма – це «конкретно виражені в певному документі результати прогнозування, прогностичний висновок» [1, с. 32], спосіб зовнішнього виразу змісту прогнозу в певній документації.

Зміст юридичного прогнозу можна охарактеризувати за певними критеріями. Ці характеристики відображаються в параметрах прогнозу, якими, в першу чергу, є достовірність (істинність), обґрунтованість, точність, що тісно взаємопов'язані і загалом детермінують рівень науковості, надійності та ефективності юридичного прогнозу (прогнозування).

Питання визначення достовірності, істинності прогнозу є складною філософською (гносеологічною), методологічною, логічною і практичною проблемою. Передусім, варто згадати, що в науковій літературі поняття достовірності прогнозу трактують в широкому і вузькому розумінні. В широкому розумінні постановка питання про достовірність прогнозу зводиться до оцінки істинності знання, що міститься в прогнозі, а у вузькому – «імовірність здійснення прогнозу для заданого довірчого інтервалу», що

відноситься до кількісно виражених прогнозів, які одержуються за допомогою математико-статистичних методів [2, с. 10-13]. До речі, іноді окремо ведуть мову про істинність прогнозу (достовірність в широкому розумінні). При цьому виділяють два класи критеріїв істинності прогнозу: 1) практичний критерій (практика як критерій істинності прогнозу) (див., наприклад, [3, с. 178-192], [4, с. 69-70], [5]); 2) логічні (непрямі) критерії (що розглядаються як окремі випадки практичного критерію, його похідні), які диференціюють на формально-логічні та діалектико-логічні (див.: [4, с. 69-71]).

Треба сказати, що якщо виходити з визначення істини (абсолютної чи відносної) як відповідності певного знання реальній дійсності, то в строгому розумінні, очевидно, некоректно вести мову про істинність чи хибність самого прогнозу, оскільки, з одного боку, знання, що в ньому містяться, до моменту практичної реалізації прогнозу неможливо оцінювати з точки зору значення істинності, адже воно відноситься до майбутнього стану, який відповідно, ще не існує в реальній дійсності (а отже, й нема з чим співставляти зміст прогнозу). З іншого боку, проблематичність встановлення значення істинності прогнозу пов'язана і з тим, що в майбутньому існують дві можливості щодо реалізації прогнозу: прогноз може повністю чи частково самоздійснитись або самозруйнуватись. Тому, можна стверджувати лише про певну імовірність прогнозу як величину, параметр, що характеризує «ступінь можливості» реалізації прогнозованих змін об'єкта в майбутньому. Отже, інформація про майбутнє, що міститься в прогнозі, має невизначене значення істинності (до практичної реалізації прогнозу). З огляду на це, більш прийнятним видається вживання терміну «достовірність прогнозу» у вузькому розумінні як «оцінка імовірності здійснення прогнозу для заданого довірчого інтервалу» [6, с. 12]. А поняття істинності може вживатися лише щодо знання тенденцій, законів, теорій розвитку досліджуваного об'єкта в минулому і теперішньому (тобто, так би мовити, засновків умовиводу, висновком якого є прогностичне судження чи їх сукупність).

Поняттям обґрунтованості прогнозу відображається, як правило, «ступінь відповідності методів і вихідної інформації об'єкту, цілям і завданням прогнозування» [6, с. 12], «характеризується, перш за все, науковістю всебічного і глибокого аналізу явищ і процесів» [1, с. 52]. Тобто, по суті, зміст обґрунтованості прогнозу включає всі вимоги науковості прогнозування, в тому числі, формально-логічну правильність умовиводів, діалектичність прогностичного дослідження, істинність вихідної прогностичної інформації (на основі якої здійснюється прогнозування), комплексний підхід до пізнання майбутнього (зокрема, єдність аналізу, тенденцій, законів розвитку досліджуваного об'єкта та зовнішніх факторів), використання адекватного (необхідного і достатнього) методологічного інструментарію прогнозування.

Під поняттям «точність прогнозу» розуміють «оцінку довірчого інтервалу прогнозу для заданої імовірності його здійснення» [6, с. 12]. Іноді проблему точності прогнозу розглядають ширше: «коли вони співпадають з реальною подією за часом (не дата, а інтервал часу), коли найбільш ймовірно описують ситуацію, охоплюють більшість параметрів досліджуваного об'єкта і за змістом достатньо повно характеризують майбутнє явище, процес, подію» [1, с. 51-52]. Тому, під час прогностичного дослідження слід визначити саме поняття точності, а також рамки, в яких прогностичне судження вважатиметься точним, межі бажаної точності кількісних і якісних характеристик прогнозованого об'єкта в майбутньому. Особливо це стосується часового інтервалу прогнозування, адже точність прогнозів помітно знижується із його збільшенням.

Поняття достовірності, обґрунтованості, точності прогнозу, звичайно, тісно взаємопов'язані між собою і передбачають наявність одне одного. Так, достовірність прогнозу залежить від його обґрунтованості та точності, обґрунтованість, в свою чергу, впливає на достовірність і точність, а точність визначає обґрунтованість та достовірність і визначається ними. Причому, цей зв'язок настільки тісний, що іноді впливає і на термінологію: терміни достовірність і точність, а в окремих випадках і обґрунтованість

взаємозамінюються (ототожнюються) або їх обсяги перехреснюються. Часто, також, з тієї ж причини, вказані поняття ототожнюються з поняттями надійності та ефективності прогнозу чи з окремими елементами їх змісту. Так, під надійністю прогнозів розуміють «стійкість результатів, одержаних різними методами», що «розглядається як показник достовірності прогнозу» [7, с. 101], «необхідний ступінь імовірності передбачень при певному комплексі умов» (див.: [8, с. 194], [1, с. 53]), «відповідність висловлюваних в прогнозі тверджень майбутньому стану справ в тій чи іншій галузі» [9, с. 76]. В інших інтерпретаціях в зміст цього поняття включають істинність, логічну правильність, певні елементи обґрунтованості прогнозу (див., наприклад, [10, с. 398-404]). Іноді, практично, як синонім надійності прогнозу вживають термін «ефективність» (див.: [11]). Проте, в будь-якому випадку надійність та ефективність прогнозу обумовлюється інтегрованим показником достовірності (імовірності), обґрунтованості, точності прогнозу та можливістю результативно та якісно використати інформацію, що міститься в прогнозі, для прескриптивного передбачування (планування, проектування, програмування та управління загалом). Стосовно останнього варто зауважити, що в плані апріорної перевірки прогнозу з метою підвищення ефективності та надійності використання прогнозу при прийнятті рішень неабияке значення має процедура верифікації та коректування прогнозу. Верифікація полягає в оцінці «достовірності і точності або обґрунтованості прогнозу», а коректування прогнозу – «процес його уточнення на основі результатів його верифікації» [2, с. 13-14]. З огляду на велику вагу верифікації прогнозу, її виділяють в окрему стадію прогностичного дослідження [6, с. 13], а також акцентують особливу увагу на розробці та активному застосуванні методів верифікації прогнозу.

Виходячи з вище сказаного, юридичний прогноз – це імовірнісне (проте, з високим рівнем достовірності) науково одержане і обґрунтоване, з певним рівнем точності висловлювання (чи їх сукупність, система) про перспективи, тенденції, можливі чи бажані стани досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності

в майбутньому та назріваючі проблеми щодо нього, а також про можливі і необхідні шляхи, засоби і строки досягнення цих станів, поставлених цілей стосовно цього об'єкта, вирішення назріваючих проблем. Причому, це висловлювання (чи їх сукупність) містять вказівку на просторовий і часовий інтервал, в межах якого відбудеться (чи може відбутись) прогнозована зміна досліджуваного об'єкта, та інші якісні і кількісні його показники, а також завжди повинна існувати можливість верифікації та коректування прогностичного висновку. Крім того, оскільки прогноз носить імовірнісний характер (адже на момент генерації прогностичного висловлювання неможливо визначити його значення істинності, а висловлюється лише певна можливість його відповідності реальній дійсності в майбутньому), то, коли є така необхідність, бажано розробляти різні варіанти прогнозу. Причому, іноді для потреб управління (планування, проектування, програмування) доцільно формувати увесь спектр, навіть взаємовиключних, прогнозів (звичайно з визначенням для кожного з них ступеня імовірності) з метою охоплення всіх можливих варіантів розвитку прогнозованих подій, явищ, процесів.

Цікаво, що з огляду на таке визначення прогнозу, діяльність по формуванню однозначних, абсолютно достовірних передбачень (для яких передбачається абсолютна, безапеляційна, з необхідністю, реалізація в майбутньому) не слід розглядати як прогнозування. Адже неможливо, особливо в соціальній сфері дійсності, врахувати всі зовнішні і внутрішні фактори впливу на об'єкт прогнозування, а отже, й неможливо дати однозначний висновок щодо його розвитку в майбутньому. Тому, розгляд, дослідження майбутнього через категорію імовірності є ознакою наукового підходу до прогнозування, а у випадку однозначного висновку щодо майбутнього досліджуваного об'єкта маємо справу з ненауковим передбаченням (або, так би мовити, з абсолютизацією одного варіанту прогнозу, якому надається характер необхідності, фатальності).

Неабияке значення стосовно юридичного прогнозування (прогнозу), рівня його ефективності, надійності, точності, об-

ґрунтованості, достовірності (імовірності) має з'ясування питання факторів, що впливають на юридичне прогнозування, а також меж юридичного прогнозування.

Під факторами, що впливають на юридичне прогнозування, слід розуміти причини, умови, рушійні сили процесу прогностичного дослідження об'єктів державно-правової сфери, певні об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на зміст і процедуру юридичного прогнозування та його результат (юридичний прогноз і його достовірність, точність, обґрунтованість, надійність, ефективність). Причому, цілком зрозуміло, що серед цих факторів можна виділити об'єктивні (які не залежать від свідомості суб'єкта прогнозування) та суб'єктивні (визначаються характеристиками суб'єкта прогнозування) фактори.

Об'єктивними, в першу чергу є фактори, що впливають на об'єкт прогностичного дослідження, на його розвиток. Так, наприклад, при дослідженні перспектив, тенденцій розвитку правової культури та правосвідомості населення нашої країни необхідним є всесторонній аналіз цілої системи соціально-економічних (життєвий рівень населення, рівень безробіття, характер і рівень освіти, в тому числі й юридичної, рівень розвитку економіки в країні тощо), демографічних (рівень і темпи урбанізації, характер і темпи міграції населення, кількісні зміни вікової структури населення та ін.), соціально-культурних (рівень загальної культури населення, релігійна ситуація в країні та рівень впливу релігії на суспільну свідомість, рівень морально-етичної культури населення та втілення в ній загальнолюдських принципів, норм, ідей, характер та рівень розвитку всіх інших форм суспільної свідомості тощо), соціальних (темпи підвищення соціальної активності населення, збільшення вільного часу населення та характер його використання, підвищення освітнього та культурного рівня населення, рівень та характер розвитку окремих структурних елементів соціальної системи, а також соціальної структури загалом, соціальна стратифікація та соціальна мобільність населення країни тощо), психологічних (готовність до прийняття культурно-правових цінностей, готовність особистості проявити активність щодо

пізнання права, його розуміння, прийняття і реалізації, характер емоційного сприйняття норм права та ін.) та багатьох інших факторів. Крім того, особливо важливо врахувати при дослідженні ще цілий комплекс факторів правового та політико-правового характеру (рівень розвитку законодавства та його ефективність, рівень юридичної техніки і юридичної практики, характеристики судової системи та діяльності правоохоронних органів, рівень розвитку демократичних інститутів суспільства, рівень діяльності державних органів та державних службовців, характер та рівень політичної структурованості суспільства, рівень політичної культури і політичної свідомості населення та ін.). Всі ці фактори складають прогностичний фон при дослідженні перспектив розвитку правової культури та правосвідомості. Треба сказати, що під час юридичного прогнозування слід враховувати при можливості якомога більшу кількість факторів, що становлять прогностичний фон, виходячи із конкретної ситуації. Причому, в кожному конкретному випадку прогностичного дослідження доцільно сформувати цілісну ієрархічну структуру факторів прогностичного фону.

Крім факторів, що складають прогностичний фон, серед об'єктивних факторів, що впливають на юридичне прогнозування, можна назвати часовий фактор. Адже цілком зрозуміло, що із збільшенням часового інтервалу прогнозування знижується точність, достовірність (імовірність), обґрунтованість, надійність та ефективність прогнозування. Крім того, можна виділити цілий комплекс об'єктивних факторів, що впливають на юридичне прогнозування, в яких, проте, відмічається наявність певних суб'єктивних моментів. Так, такими факторами є рівень розвитку сучасної науки (в тому числі і юридичної), рівень розвитку теорії, методології та практики прогностичних досліджень (в першу чергу, юридичних), глибина та повнота дослідженості об'єкта юридичного прогнозування, достовірність, надійність, якість і кількість прогностичної інформації, практичні потреби та запити прескриптивного передбачування (планування, проектування, програмування та управління загалом), характер та зміст замовлення на прогнозування (якщо прогностичні дослідження прово-

дяться на замовлення), різного роду відомчі фактори та ряд інших факторів, що не залежать або майже не залежать від суб'єкта прогнозування.

До суб'єктивних факторів, що впливають на юридичне прогнозування, належить цілий ряд чинників, які виступають психологічними параметрами суб'єкта прогнозування. Сюди належить і так званий «емоційно-почуттєвий елемент прогностичної діяльності» (див.: [13, с. 40]), який хоч і дозволяє відійти від консерватизму, стереотипності мислення, проте, в той же час, іноді може стати причиною необґрунтованих і занадто поспішних висновків. В номенклатуру суб'єктивних факторів юридичного прогнозування можна включити ідеологічну спрямованість, рівень володіння теорією, методологією і практикою проведення прогностичних досліджень суб'єктом прогнозування. При цьому якщо, наприклад, проводиться комісійне експертне дослідження, то такими факторами є психологічний склад експертної групи (зокрема, психологічна сумісність учасників), рівень їх обізнаності з досліджуваною проблематикою, різні психологічні особливості учасників експертного дослідження (наприклад, їх схильність до компромісу, максималізму чи конформізму).

Всі ці та інші фактори слід максимально враховувати при проведенні конкретного прогностичного дослідження. Звичайно, вплив різних факторів нерівноцінний ні за характером, ні за ступенем. Так, деякі фактори сприяють в досягненні необхідного ефекту прогнозування, а інші – навпаки, стають перешкодою на цьому шляху.

Принципово важливим питанням теорії та методології юридичного прогнозування є проблема визначення меж в дослідженні майбутнього стану об'єктів державно-правової сфери, адже це «виявляється надзвичайно важливим для підвищення рівня надійності прогнозів» [14, с. 32], а також, відповідно, їх ефективності, сприяє економії часових, людських та інших ресурсів, є вимогою наукового підходу до прогнозування. Поняття меж юридичного прогнозування дозволить поставити певні логіко-методологічні

та практичні рамки процесу, можливостей прогностичного дослідження об'єктів державно-правової сфери.

Межі юридичного прогнозування визначаються цілим комплексом факторів, що впливають на прогнозування, характеристиками об'єкта, предмета дослідження, метою, завданнями прогнозування, а також можливостями теорії та методології і потребами практики прогностичного дослідження. Так, межі юридичного прогнозування детермінуються природою об'єктів державно-правової сфери, що не дозволяє, наприклад, належним чином формалізувати всі основні характеристики об'єкта дослідження, повною мірою використовувати математичні методи прогнозування, здійснювати достовірне, точне, обгрунтоване та надійне довгострокове юридичне прогнозування. В якості прикладу обмеженості можна згадати й те, що неможливо точно спрогнозувати конкретний зміст правових норм, інститутів, галузей, конкретні положення законодавства. Звичайно, можна визначити, в якому приблизно напрямку відбуватиметься розвиток права, законодавства, які проблеми правового регулювання можуть виникнути в майбутньому, які можливі шляхи вирішення цих проблем. Проте, неможливо здійснити точний прогноз, яким чином і коли саме буде вирішена ця проблема, яким конкретно буде зміст правових норм, нормативно-правових актів, якою буде наукова думка щодо держави і права. Адже, якщо хтось зміг би це зробити, то таким чином створив би проект нового нормативно-правового акту чи сформулював би концепцію удосконалення певних моментів держави та права, правову доктрину, які в майбутньому мали б шанс втілитись в правовій базі суспільства.

Отже, зміст юридичного прогнозу складає інформація про майбутній стан досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності, яка характеризується такими параметрами як достовірність, обгрунтованість, точність, а природа об'єкта юридичного прогнозування, можливості суб'єкта прогностичного дослідження, потреби юридичної практики, об'єктивні та суб'єктивні фактори, впливаючи на процес дослідження майбутнього державно-правової дійсності, детермінують межі юридичного прогнозування.

1. Аванесов Г.А. *Теория и методология криминологического прогнозирования.* /Г.А. Аванесов – М.: Юридическая литература, 1972. – 334 с.
2. Лисичкин В. А. *О достоверности прогнозов.* / В.А. Лисичкин – М.: Знание, 1979. – 64 с.
3. Лакис П. П. *Методологические и логические аспекты прогнозирования.* / П.П. Лакис – Рига: Зинатие, 1985. – 216 с.
4. *Методологические проблемы социального прогнозирования.* / Под ред. А. П. Казакова. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1975.– 128 с.
5. Яковлева В. Н. *О роли практики как критерия истины социального прогноза.* / В. Н. Яковлева // *Проблемы социального прогнозирования: Сборник научных трудов.* – Красноярск, 1976. – Вып. 2. – с. 91-99.
6. *Прогностика. Терминология: Сб. научно-нормативных терминов.* / Отв. ред. В. И. Сифоров. – М.: Наука, 1990. – Вып. 109. – 56 с.
7. Маслин А. А. *Экспертные оценки в социологическом прогнозировании.* / А.А. Маслин // *Социальное прогнозирование.* – М., 1975. – с. 92-103.
8. Эделинг Г. *Прогнозирование и социализм.* / Г. Эделинг. – Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1970. – 262 с.
9. Чабровский В. А. *Проблема надёжности прогнозов.* / В.А. Чабровский // *Проблемы социального прогнозирования: Сборник научных трудов.* – Красноярск, 1979. – Вып. 5. – с. 75-80.
10. Бауэр А., Эйхгорн В., Кребер Г., Шульце Г., Сегет В., Вюстник К.-Д. *Философия и прогностика. Мировоззренческие и методологические проблемы общественного прогнозирования.* / Перевод с немецкого. – М.: Прогресс, 1971.– 424 с.
11. Ушаков А. А. *Эффективность социального предвидения: некоторые итоги методологического анализа.* / А.А. Ушаков // *Проблемы социального прогнозирования: Сборник научных трудов.* – Красноярск, 1981. – Вып. 6: *Методологические проблемы социального прогнозирования.* – с. 32-39.
12. Лисичкин В. А. *О достоверности прогнозов.* / В.А. Лисичкин – М.: Знание, 1979. – 64 с.
13. Ярская В. Н., Ежов О. Н. *Взаимосвязь социокультурных, временных и психологических факторов предвидения.* / В.Н. Ярская, О.Н. Ежов // *Проблемы социального прогнозирования: Сборник научных трудов.* – Красноярск, 1983. – Вып. 8: *Вопросы методологии и методики социального прогнозирования.* – с. 39-45.
14. Моисеев В.П. *К вопросу о границах предсказательных возможностей теоретического знания.* / В.П. Моисеев // *Проблемы социального*

прогнозирования: Сборник научных трудов. – Красноярск, 1981. – Вып. 6: Методологические аспекты социального прогнозирования. – с. 29-32.

Андріюк В.В. Когнітивні параметри, межі та фактори юридичного прогнозування

В статті автор намагається дослідити деякі методологічні проблеми юридичного прогнозування, а саме параметри, межі та фактори юридичного прогнозування. Особливо автором звертається увага на основні методологічні вимоги та когнітивні параметри юридичного прогнозу, а також фактори, що впливають на рівень його достовірності, обґрунтованості, точності.

Ключові слова: юридичне прогнозування, юридичний прогноз, параметри юридичного прогнозування, межі юридичного прогнозування, фактори юридичного прогнозування.

Андріюк В.В. Когнитивные параметры, границы и факторы юридического прогнозирования

В статье автор пытается исследовать некоторые методологические проблемы юридического прогнозирования, а именно параметры, границы и факторы юридического прогнозирования. Особенно автором обращается внимание на основные методологические требования и когнитивные параметры юридического прогноза, а также факторы, которые влияют на уровень его достоверности, обоснованности, точности.

Ключевые слова: юридическое прогнозирование, юридический прогноз, параметры юридического прогнозирования, границы юридического прогнозирования, факторы юридического прогнозирования.

Andriyuk V.V. Cognitive parameters, limits and factors of juridical forecasting

In the article the author tries to investigate some methodological problems of the juridical forecasting, such as parameters, limits and factors of juridical forecasting. Especially the author pays attention to the basic methodological requirements and cognitive parameters of juridical forecasting, as well as factors that affect the level of reliability, validity, accuracy.

Keywords: juridical forecasting, juridical forecast, parameters of juridical forecasting, limits of juridical forecasting, factors of juridical forecasting.